

BENKŐ LEVENTE

VERSENYEZTEK AZ EMBEREK MEGHURCOLÁSÁBAN 1956-os jegyzőkönyvek a Kolozs tartományi belügyesek túlkapásairól

■ 1956 tavaszán pártgyűlések szintjén nyilvánosságra került: a milícia és a politikai rendőrség, a Securitate túlkapások sorozatát követte el a kommunista hatalomátvétel (1946 novembere) óta eltelt szűk tíz esztendőben. Bár a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. Kongresszusát követő igen lassú és igen óvatos romániai olvadása közepette rögzített levéltári források azt mutatják: a Kolozs tartományi pártszervek igyekeztek azt a látszatot kelteni, hogy a túlkapások a Securitate és a milícia egyes dolgozói és nem maga a rendszer, a kommunista diktatúra számlájára írandók, immár hivatalosan is megerősítést nyert a lakossággal és az alapvető emberi szabadságjogokkal szembeni túlkapások ténye. Márpedig a köztudott belügyi terrorról addig aligha eshetett szó. Az alábbiakban összefoglalom dióhéjban a történetek egyes részleteit eddigi kutatásaim alapján. A személyneveket olyan változatban, illetve írásmódban hagytam, ahogyan azok az iratokban előfordulnak.

A Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) 1956. február 14. és 25. között Moszkvában lezajlott XX. Kongresszusa mérföldkőként vonult be a kommunizmus történetébe. Nyikita Szergejevics Hruscsov szovjet pártfőtitkárnak a kongresszus utolsó napján elhangzott, addig titokban tartott jelentése¹ ugyanis feltárta a sztálini korszak egyes túlkapásait. Bár a Hruscsov-jelentés távolról sem tartalmazta mindazokat a tényeket, amelyek a rendszer Szovjetunióbeli számlájára voltak írandók, ugyanakkor a szovjet befolyás alatt álló kelet-közép-európai államokban addig lezajlott kommunista terrort meg sem említette, mégis hatalmas fegyvertényt jelentett azáltal, hogy egy kommunista ország kommunista vezetője hivatalosan ítélte el a kommunizmus túlkapásainak legalább egy részét. A jelentés csak a szovjet kommunista káderekkel szemben az 1934-től 1937-ig terjedő időszakban elkövetett visszaélésekre, gyilkosságokra, meghurcolásokra tért ki, és teljes mértékben mellőzte azt az 1917 és 1934 közötti időszakot, amelynek a „viselt dolgaiért” a pártvezetést, ezzel együtt magát Hruscsovot is felelősség terhelte.

Annak ellenére, hogy titkos jelentését Hruscsov a február 24-ről 25-re virradó éjszaka 2500 kongresszusi küldött jelenlétében zárt ajtók mögött olvasta fel, a dokumentum tartalmáról viszonylag hamar értesült a nemzetközi közvélemény. 1956 márciusában a Lengyel Kommunista Párt utasítására a dokumentumot lengyel nyelvre fordították, és 3000 példányban szétosztották a kommunista vezetők között, június 4-én egy angol nyelvű fordítást a *New York Times*, 6-án pedig egy francia változatot a párizsi *Le Monde* közölt, óriási visszhangot kiváltva.² Hiányosságai ellenére a 20. század egyik legfontosabb

dokumentumai közé sorolt Hruscsov-jelentés olyan vádiratnak bizonyult, amely gyökeresen megváltoztatta a világon a kommunizmussal szembeni szemléletet, ettől kezdve pedig a szovjet befolyás, illetve megszállás alatt álló kelet-közép-európai népi demokráciákban egyre erősebbé és bátrabbakká váltak a rendszert bíráló, annak éppen a Hruscsov által hirdetett megújítását szorgalmazó hangok. A jelentés nyomán elsősorban Magyarországon és Lengyelországban kezdődtek meg a kommunista párton belüli látványos viták és törekvések a sztálinista vezetők félreállítása érdekében, Csehszlovákiában és Romániában viszont ezek a változások, illetve az erre irányuló szándékok alig voltak érzékelhetők.

Romániában – legalábbis hivatalosan – nem volt ismert a Hruscsov-jelentés. Az SZKP XX. Kongresszusán részt vett RMP-küldöttség – Gheorghiu-Dej főtitkár, Miron Constantinescu, Iosif Chișinevschi és Petre Borilă – vezetője, Dej ugyanis még az RMP központi vezetése tájékoztatásával is kivárt, és csak egy hónappal később, a párt 1956. március 23–25-i plenáris ülésén tájékoztatta azt a moszkvai kongresszus történéseiről. Dejt ugyanis igen kellemetlenül érintette a Hruscsov-jelentés, sőt, az RMP főtitkára úgy vélte: Hruscsov történelmi hibát követett el azáltal, hogy a világkommunizmus bálványát lerombolta.³ Másrészt az RMP küldöttségét meglepte, tanácsatlanná tette, sőt, sokkolta az SZKP XX. kongresszusa, hiszen bálványukat, azaz Sztálint olyan támadás érte, miszerint amaz gyilkos szörnyeteg, paranoiás, katonai vezetőként pedig hozzá nem értő, következetesen a román kommunisták ideálja, idealizált világa omladozóban volt. Ennek fényében érthető, hogy a Moszkvában elindult új folyamat veszélyét érezve Dej megpróbált időt nyerni, hogy az elkerülhetetlen beszélgetések, sőt viták időpontját a lehető legjobban időzítve megtalálja, és ezekre felkészülhessen. Az sem kizárt, hogy érzékelt a szovjet pártvezetésen belüli ellentéteket, s ki akarta várni, amíg a belső hatalmi harc esetleg mégis a sztálinista vonal javára dől el. Mindenképpen tény, hogy az SZKP XX. Kongresszusán járt román pártküldöttség beszámolója egy hónapot késett. Az RMP 1956. március 23–25-i plenáris ülésén Dej jelentést tett a Politikai Bizottság előtt, megbírálta Sztálint és főleg személyi kultuszát, azonban a Hruscsov-jelentésről szó szerint nem tett említést.⁴ Nevek említése nélkül, de Ana Pauker, Vasile Luca és Teohari Georgescu 1952-beli félreállítására utalva Dej kijelentette, hogy a romániai sztálinizmust és a személyi kultuszt az RMP még 1952-ben felszámolta, ő maga, Dej pedig még az SZKP XX. Kongresszusa előtt végrehajtotta a desztálinizálást.⁵ Igen valószínű, hogy Dej azért is érintette felületesen a személyi kultusz kérdését, valamint a moszkvai kongresszus történéseit, mert joggal tartott attól, hogy ha a Hruscsov-jelentés, illetve a szovjet pártkongresszus részletei nyilvánosságra kerülnek, a közvélemény joggal hasonlítja majd őt Sztálinhoz.⁶

A Román Munkáspárt felső vezetésében elindult vitákban és magánbeszélgetésekben ugyanis már elhangzottak vélekedések, miszerint az olyan stratégiai melléfogásokért, mint a Duna–Fekete-tenger-csatorna, valamint az Ana Pauker, Vasile Luca és Teohari Georgescu kommunista politikusok félreállítása, valakinek felelnie kell.⁷ Hiszen Dej vezetése alatt zajlott le Romániában az államosítás, a „kulákság” felszámolása, ekkor kezdték néhol – például 1950. szeptember 22-én a háromszéki Gidófalván és Maksán⁸ – securitatus katonák sortüzeig fajuló erőszakkal átszervezni szovjet kolhozos mintára a mezőgazdaságot, ebben az időben hurcolták a kulákoknak kinevezett földművesek tízezreit a Duna-csatorna kényszermunkatáborába és Dobrudzsába, ebben az

időben számolták fel az ellenzéki pártokat, amelyeknek volt vezetői és tagjai nagy része politikai börtönökben sínylődött.

De mindezekről a romániai túlkapásokról 1956 áprilisában-májusában már vidéki pártgyűléseken is szó esett. A felszólalók némelyike ugyanis elmondta, hogy például Kolozs tartományban a Securitate és a milícia emberei sorozatos törvénszegések során teljesen ártatlan embereket tartóztatnak le és vernek meg. A Kolozs tartományi és a kolozsvári városi pártbizottság 1956. április 1-jei aktívaüzléséről – amelyen az SZKP XX. Kongresszusán részt vevő Miron Constantinescu is jelen volt – készült beszámoló feljegyzése szerint Mihai Nedelcu ezredes, a politikai rendőrség tartományi parancsnoka, a tartományi pártbizottság póttagja beismerte: „A Securitate munkájával kapcsolatos bírálatok megalapozottak, ezzel teljes mértékben egyetértek. Ezekhez a mulasztásokhoz a Kolozs tartományi Securitate is hozzájárult. Alaptalan vádakkal tartóztatunk le embereket, földműveseket, a munkásosztályhoz közel álló embereket. Bár a kivizsgálások során ezek ártatlansága bebizonyosodott, nem volt bátorságom a párt elé állni, és rámutatni, hogy ezeket az embereket jogtalanul tartóztatuk le. Amikor felkészítőkre mentünk, mindig azt mondták nekünk: »Menjetez haza, üssetek és vágjatek!«, mindig megmondták, hogy hány ember kell a Duna–Fekete-tenger-csatornához, szervezzetek versenyt, hogy ki küld több embert oda. Annak ellenére, hogy a vidéki szerveinket megpróbáltuk helyesen oktatni, nem tudtuk elérni, hogy ezek ne vonják ki magukat a párt ellenőrzése alól. Látva azt a sok rosszat, amit a Securitate a pártnak tett, megbizonyosodva a Kolozs tartományi Securitate által elkövetett rosszról, vállalom, hogy a törvények betartásával és a párt tanításának megfelelően fogok dolgozni.”⁹ Nedelcu kijelentése több mint furcsa, hiszen nehezen képzelhető el, hogy a pártszervek utasítása nélkül a Securitate eljárhatott volna. Másfelől pedig az is furcsa, hogy a tartomány belügye igazgatójaként a nagy valószínűséggel párttag Nedelcu a párt oldaláról éppen az általa vezetett belügyi szervekre hártotta a túlkapások felelősségét. Mindenesetre immár hivatalos fórumon, több mint ezer ember előtt is megerősítést nyert a lakossággal és az alapvető emberi szabadságjogokkal szembeni túlkapások ténye, márpedig ilyesmiről addig a nyilvánosság előtt aligha eshetett szó.

Ugyanazon a tartományi aktívaülésen Togyer Ferenc, a tartományi milícia parancsnoka is bevallotta, hogy „amint az itt előterjesztett dokumentumokból is kiderül, a milícia szervei is túlkapások sorozatát követték el. [...] Sokan követtek el szolgálati túlkapásokat, és hurcolták meg a becsületes embereket [...] sok embert mindenféle ok nélkül állítottunk bíróság elé, s ahelyett, hogy beláttuk volna, hogy ez helytelen, ezt nem tettük meg [...] az állami szervek is elkövettek túlkapásokat és áthágták a népi törvényességet.”¹⁰ Az április elsejei aktívaülés mintegy folytatásaként az 1956. május 23-án a tartományi pártbizottságnak a belügyi szervek munkáját elemző ülésén Nedelcu ezredes kijelentette, hogy a tartományi Securitate soraiban „olyan elemek is vannak, akik kihágásokat követtek el, azt hiszem, hogy ezektől meg fogunk szabadulni”.¹¹ Ezzel szemben Togyer Ferenc úgy vélekedett, hogy Nedelcu ezredes „kissé elnéző beosztottjai kihágásaival szemben, és nem intézkedik azonnal, amikor ilyesmi történik”.¹² Dumitru Nițov, az RMP Kolozs Tartományi Bűró tagja kénytelen volt leszögezni: „Amióta a Tartományi Bűró tagjai vagyok, soha nem elemeztük a belügyi szervek tevékenységét. [...] Ezen a téren nem tettünk semmit [...], Nedelcu elvtárs pedig nem válaszolt világosan arra a kérdésre, hogy miként tájékoztatta a Tartományi Bűró a belügyi szervek munkájáról. [...] Azt válaszolta, hogy voltak hiányosságok, de meg kell vizsgálnunk, hogy

melyek voltak azok. Azzal a felületes kijelentéssel, hogy voltak hiányosságok, nem magyarázhatjuk meg ezeket a magatartásokat.” Nițov Nedelcu ezredest tette felelőssé a túlkapásokért, mégpedig amiatt, hogy „ő igyekezett kivonni magát a párt ellenőrzése alól, s ezt a magatartást kapták utasításként a hasonlóképpen viselkedő rajoni belügyi szervek is”. Hozzátette, hogy „a milícia és a Securitate soraiban sok a részeges és a szoknyavadász”.¹³ Vasile Vaida tartományi első titkár is belátta, hogy „olyan elemek is vannak, akik nem válnak a Securitate dicsőségére”.¹⁴

Egy, a Román Munkáspárt (RMP) Kolozs tartományi bizottsága által 1956. május 22-én készült jelentése már felszínre hozott néhány részletet arról, ahogyan a Securitate tisztjei 1955–56-ban túlkapásoktól sem riadva vissza végezték munkájukat. Kolozs tartományban akkor összesen 618 szekustiszt működött, közülük 276 tagja volt a kommunista RMP-nek, 206 az Ifjúmunkás Szövetségnek (IMSZ), ugyanakkor 39 párttagjelölt volt, és mindössze 97 párton kívülit tartottak nyilván.¹⁵

A szigorúan titkos jelentésben egyebek mellett az áll, hogy bár az utóbbi időben a népi törvényesség betartása az intézményen belüli fegyelmiüknek, illetve a pártaktivistáknak is köszönhetően javult, ennek ellenére „a Securitate szerveinek a munkájában még mindig súlyos hiányosságok mutatkoznak”.¹⁶ A jelentés ezek közé sorolja például Marosludas rajon parancsnokát, Iuliu Fodor századost, aki „az általa vezetett rajonban történt súlyos kihágások felett szemet hunyt. Beosztottjai közül néhányan törvénytelen sertéskereskedéssel foglalkoztak, és tisztességtelen cselekedeteket követtek el.” A jelentés szerint Fodor azért nem vonta felelősségre beosztottjait, mert ő is többször részesült a feketeipiaci üzérkedésből, azaz többször kapott ingyen húst a vágóhídról. „Bár a pártszervek jelentették a belügyi szervek tartományi vezetőségének ezeket a kihágásokat, és javasolták Iuliu Fodor elvtárs leváltását, Mihai Nedelcu ezredes elvtárs ezt mégsem tette meg. Ennek köszönhetően az elvtárs további hibákat követett el. Így például 1956. április 20-án helyettese, Lőrincz jelenlétében a piacon, teljes nyilvánosság előtt súlyosan megvert egy radnóti embert” – áll a jelentésben. Az irat arról is említést tesz, hogy a bánffyuhnyadi rajon szekus parancsnokhelyettese, a pártalapszervezeti titkári tisztséget is ellátó, de „részeges és szoknyavadász” Ludovic Dobandi főhadnagy megvert egy, a bukaresti építővállalattól kihelyezett gépkocsivezetőt, név szerint, Ioan Stănescu, de a verekedő szekust még mindig nem távolították el tisztségéből.¹⁷

A belügyminisztérium Kolozs tartományi igazgatósága irodavezetője, Dumitru Costea hadnagy – aki egyben párttag és az alapszervezeti IMSZ-bizottság titkára – „irathamisítások révén különféle törvénytelen pénzösszegeket sajátított el. Az egységtől egy fürdőkazánt lopott, amelyet saját otthonában szerelt fel. Magáncélokra használta fel a letartóztatottakat, és fegyvert is használt. Egyik, munkájáért megjutalmazott beosztottjától pénzt vett el, azt állítva, hogy a kitüntetéssel járó összeg őt illeti meg. Párt-, illetve szakmai vonalon számon kérték tőle mindezeket, de nem az általa elkövetett kihágások arányában.”¹⁸

Boris Malilaie főhadnagyról, Kolozsvár rajoni parancsnokhelyetteséről azt állapította meg a jelentés, hogy „családi élete elítélendő”, mivel „állandóan veri a feleségét, nem ad pénzt a család ellátására, emiatt három gyermeke szenved. Semmilyen intézkedést nem foganatosítottak ellene, bár a káderosztály ismeri a viselt dolgait.” A jelentés szerint a Kolozsvár rajoni szervek beosztottja, Adalbert Iszlai főhadnagy Magyaraszóvat faluban az egyik besúgóval

annak családja jelenlétében tárgyalt a Securitate munkájáról, leleplezve ezzel mind a Securitate tevékenységét, mind a besúgó kilétét.¹⁹ Ez a megállapítás azért is érdekes, mert egyebek mellett sejteti a politikai rendőrség igen bonyolult rendszerének a működését: eszerint az illető családból a szekus által felkeresett titkos ügynökön kívül valaki más is súghatott a Securitaténak vagy a pártszerveknek.

De jelentés más túlkapásokról is beszámol. Eszerint a Torda rajoni Alexandru Szakacs hadnagy egy este részegen leállította a filmvetítést, majd felmászott a mozigépre. A gépésznek be kellett jelentenie a közönségnek, hogy a filmet a Securitate állította le. Márciusban, szintén részegen a vendéglőben hegedült, majd az utcára vonulva fegyverével kétszer a levegőbe lőtt. 1956. május 12-ére virradó éjszaka harmadmagával berúgott, majd reggel munka helyett fényképészhez mentek fényképezkedni. A Szamosújvár rajoni Iosif Nicolae hadnagy terepmunkája során egy alkalommal megvert egy embert, más alkalommal pedig együtt ivott ellenséges elemekkel, akik a szeme láttára rátámadtak a milícia őrsparancsnokára.²⁰ Ladislaw Gaspar kolozsvári szekushadnagy számlájára azt rótták fel, hogy terepmunkája során rendszert az ivással foglalkozik, 1955. október 22-én pedig Nagyenyeden, részegen lövöldözni kezdett amiatt, hogy az iskola által rendezett táncmulatságra nem engedték be.²¹

Szintén 1956 tavaszán, egy áprilisi pártgyűlésen felhozták a Zilah rajoni túlkapásokat is. Eszerint a rajoni első titkár, a Securitate és a milícia rajoni parancsnokai élen jártak a túlkapások elkövetésében, „de a párt belügyi egységek felvigyázásával megbízott aktivistáját más munkával bízták meg”. Arról is szó esett, hogy a bánffyhunyadi milícia őrsparancsnoka még mindig veri az embereket.²² Tulajdonképpen a belügyminisztérium szervei nemcsak a közbűntények felderítésében vállaltak szerepet – ami egyébiránt hivatásuk –, hanem az osztályharcban is, nem lehet tehát szem elől téveszteni a milícia és a Securitate politikai, azaz pártelkötelezettségét sem. Hiszen maga a tartományi BM-vezetés szögezte le egyik jelentésében, hogy legfőbb teendőjük közé tartozik a párt és a kormány határozatainak végrehajtása, a kommunista nevelés javítása.

A Kolozs tartományi pártbizottság 1956. május 19-i jelentése szerint szintén Bánffyhunyadon hangzott el egy rajoni gyűlésen, hogy az államapparátusban dolgozó elvtársak némelyike nem tartotta be a népi törvényességet, 1953–54-ben pedig sorozatos kihágásokat követtek el. Felemlítették azt az esetet, amikor egy Octavian Vilcu nevű bánffyhunyadi lakos kölcsönadta motorkerékpárját egy securitatis tisztnak, aki addig járt vele, míg a gépet tönkretette. Amikor aztán a tulajdonos arra kérte a szekust, hogy javítsa meg a járművet, a motorkerékpár tulajdonosát letartóztatták, és hat hónapig mindenféle bírósági határozat nélkül fogva tartották, míg állását elveszítette, és azóta is munkanélküli. Ráadásul bárhova megy állást keresni, mindenütt elutasítják, mert – bár törvénytelenül, de – le volt tartóztatva.²³

Egyes gyűléseken a belügyi szervek és az igazságszolgáltatás más súlyos mulasztásaira is fény derült. Így például kiderült, hogy Beszterce városban 1956 májusában a néptanácsok által felületesen, hevenyészve összeállított iratok alapján a milícia és a törvényszék mindenféle kivizsgálásokat mellőzve még mindig vétkeseként enged szabadon és ártatlanokként tart fogva, illetve ítélt el.²⁴ A jelentés egy másik említése szerint Bánffyhunyadon egy szegény asszonyt egyetlen fadarabért 5 hónapra ítélték el, de hasonló túlkapások voltak Sármás, Nagyenyed és Zsibó rajonban is.²⁵ Sőt, Besztercén az is megtör-

tént, hogy a szekusok a város kellős közepén verekedtek emberekkel, de a tiszteket azóta sem vonta senki felelősségre, mert bíróság elé állításukat nem hagyták jóvá.²⁶ A jelentés szerint hasonló esetek fordultak elő Marosludason, Szamosújváron, Tordán, Bánffyhyunadon és Nagyenyeden is.²⁷ Az ilyen természetű panaszok nem lehettek alaptalanok, hiszen a milícia tartományi igazgatósága is kénytelen volt elismerni „működési zavarait”. Ennek pártalapszervezete az 1955. február – 1956. augusztus 5-e közötti időszakról szóló beszámoló jelentésében megállapította, hogy még mindig vannak szakmailag és politikailag alulképzett milicisták.²⁸

A jelentés szerint mindezek a kihágások abból származhatnak, hogy a BM tartományi vezetősége, de a párt rajoni szervei sem gyakoroltak megfelelő ellenőrzést, sőt, Kolozs tartomány pártvezetése a tárgyalt időszakban egyszer sem elemezte ki a Securitate munkáját.²⁹ Megállapították: a szekustisztek nem tűrik a kritikát, és példaként hozták fel, hogy amikor a tordai szekusparancsnokot, Racz századost egyszer egy beosztottja megbíráltta, másnap a százados fenyegetően lépett fel, dési kollégája pedig egyszerűen elfojt minden kritikát. A jelentés megállapítása szerint a túlkapások súlyosságához képest a megtorló intézkedések enyhék, a hatalmukkal visszaélőket pedig egyáltalán nem vonják felelősségre; „ez a teljesen elhibázott rendszer pedig valósággal ösztönzi a túlkapások elkövetését”.³⁰

Ugyanakkor a szekusok viselt dolgait azzal is magyarázták, hogy a beosztottakat nem részesítették megfelelő politikai nevelésben, s hogy sok felelős beosztásban „nem megfelelő származású egyének és nem a munkásosztály soraiból származó egyének dolgoznak”. Példaként hozták fel, hogy Bethlen rajon parancsnoka, Octavian Voicu főhadnagy eredeti szakmáját illetően katonai zenész, Marosludas rajon parancsnoka, Iuliu Fodor százados fodrász, Zsibó rajon parancsnoka, Virgil Beldeanu főhadnagy pedig bolti elárúsító volt, mielőtt a Securitate kötelékeibe lépett. Stănescu Ioan századosról pedig egyenesen azt gyanították, hogy legionárius kötődései vannak.³¹

A jelentés egyetlen olyan példát említ, amikor a túlkapásokért a Securitate tisztjei közül valakivel szemben komolynak mondható eljárást indítottak. A Nagyenyed rajoni, iszákosságáról és kihágásairól elhíresült Ioan Mocanu hadnagyot a katonai ügyészség azért állította törvényszék elé, mert „az amúgy valóban ellenséges Gavril Feldioreanu polgárt megverte, ami törvénytelen eljárás”.³² Mocanunak ugyanakkor azt is felrötták, hogy sorozatosan hiányzik igazolatlanul a munkahelyéről, s hogy nagyon sok büntetőnapja van.

Összegzőként elmondható: miként a Hruscsov-jelentés csak felületesen és a teljesség mindenféle igénye nélkül tárta fel a Sztálin-korszak túlkapásainak egy parányi részét, úgy – a jelentés sajátos értelmezéséből is eredően – a romániai, ezen belül Kolozs tartományi milícia és Securitate súlyos túlkapásainak is csak egy része került nyilvánosságra. Az idézett források többnyire az egyes tisztek és altisztek immár el nem hallgatható fegyelmi kihágásairól tanúskodnak, de a tartományi Securitate parancsnoka, Mihai Nedelcu ezredes megfogalmazása, valamint Togyer Ferenc, a tartományi milícia parancsnokának a szavai is. Félreérthetetlenül érzékeltették: a terror a jegyzőkönyvekben felvázoltnál sokkal nagyobb volt.

■ JEGYZETEK

1. A Hruscsov-jelentés teljes terjedelmű román nyelvű fordítását közli Doina Jela – Vladimir Tismăneanu (szerk.): *Ungaria 1956: revolta minților și sfârșitul mitului comunist*. [Magyarország, 1956: a józan ész lázadása és a kommunista mítosz bukása] [A továbbiakban: *Jela–Tismăneanu 2006*]. Buc., 2006. 7–69.

2. Nicolas Werth: *Revelații despre raportul Hrușciov*. [Gondolatok a Hruscsov-jelentésről] In: *Jela–Tismăneanu* 2006, 95.
3. Vladimir Tismăneanu: *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*. [Örökkévaló sztálinizmus. A román kommunizmus egyfajta politikatörténete] Polirom Kiadó, Buc., 2005. 179. [A továbbiakban: *Tismăneanu* 2005]
4. *Tismăneanu* 2005. 181.
5. *Tismăneanu* 2005. 182.
6. Elis Neagoe-Pleșa: *Problematika cultului personalității în mediul literar din România. „Cazul” Alexandru Jar*. [A személyi kultusz kérdésköre a romániai irodalomban. A Jar-ügy] In: *Jela–Tismăneanu* 2006. 196.
7. *Tismăneanu* 2005, 183.
8. A háromszéki (ma Kovászna megye) Gidófalván és Maksán 1950. szeptember 22-én a Securitate katonái tűzparancsot kaptak a társas gazdaságok létrehozása ellen tüntetők szétverésére. A katonák az emberekre lőttek, mindkét faluban két-két áldozata volt a sortűznek. Bővebben lásd: Balogh László: *Történelem a homlokánban – Gidófalava, 1950*. Charta Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2000. Benkő Levente: *Mindent, ami egyszer volt. Maksa 1950 szeptemberében és utána*. Székelyföld. 3. sz. 111–139.
9. Arhivele Naționale, Direcția Județeană Cluj, Comitetul Regional al Partidului Muncitoresc Român Cluj [Állami Levéltárak Kolozs megyei Igazgatósága, a Román Munkáspárt Kolozs Tartományi Bizottsága iratai] [A továbbiakban: ANDJC], CRPMRCj), fond 13, dos. 76/1956, 94. l.; dos. 14/1956, 52–53. l.
10. ANDJCj, CRPMRCj, fond 13, dos. 14/1956, 56–57. l.
11. ANDJCj, CRPMRCj, fond 13, dos. 18/1956, 98. l.
12. ANDJCj, CRPMRCj, fond 13, dos. 18/1956, 100. l.
13. ANDJCj, CRPMRCj, fond 13, dos. 18/1956, 100–101. l.
14. ANDJCj, CRPMRCj, fond 13, dos. 18/1956, 106. l.
15. ANDJCj, CRPMRCj, fond 13, dos. 18/1956, 139. l.
16. ANDJCj, CRPMRCj, fond 13, dos. 18/1956, 154. l.
17. ANDJCj, CRPMRCj, fond 13, dos. 18/1956, 154. l.
18. ANDJCj, CRPMRCj, fond 13, dos. 18/1956, 154. l.
19. ANDJCj, CRPMRCj, fond 13, dos. 18/1956, 155. l.
20. ANDJCj, CRPMRCj, fond 13, dos. 18/1956, 155. l.
21. ANDJCj, CRPMRCj, fond 13, dos. 18/1956, 155. l.
22. ANDJCj, CRPMRCj, fond 13, dos. 76/1956, 94., 134. l.
23. ANDJCj, CRPMRCj, fond 13, dos. 76/1956, 120. l.
24. ANDJCj, CRPMRCj, fond 13, dos. 76/1956, 121. l.
25. ANDJCj, CRPMRCj, fond 13, dos. 76/1956, 121. l.
26. ANDJCj, CRPMRCj, fond 13, dos. 18/1956, 158. l.
27. ANDJCj, CRPMRCj, fond 13, dos. 18/1956, 158. l.
28. ANDJCj, Comitetul Orășenesc al Partidului Muncitoresc Român Cluj [A Román Munkáspárt Kolozsvár Városi Bizottsága iratai], fond 55, dos. 16/1956, 200. l.
29. ANDJCj, CRPMRCj, fond 13, dos. 18/1956, 156. l.
30. ANDJCj, CRPMRCj, fond 13, dos. 18/1956, 157–158. l.
31. ANDJCj, CRPMRCj, fond 13, dos. 18/1956, 157. l.
32. ANDJCj, CRPMRCj, fond 13, dos. 18/1956, 155. l.